

הגותו ופעילותו של יעקב דרורי – אבי ישיבות ההסדר¹

סקירה היסטורית וניתוח עומק

מבוא

יעקב דרורי היה פעיל בהנהגת בני עקיבא, בקיבוץ הדתי ובתנועת המזרחי קרוב לארבעים שנה, בין השנים תש"ג-תשמ"ב. נקודות שיא של פעולתו היו שותפותו בהקמת ישיבת 'כרם ביבנה', כינון ה'הסדר' בין ראשי הישיבה לצבא, העיסוק בהקמת ישיבות ההסדר הראשונות ובעיקר כינון הגוף המייצג את ישיבות ההסדר – 'איגוד ישיבות ההסדר', והעמידה בראשו מיום הקמתו בתשל"ד ועד לפטירתו. לא בכדי הוא מכונה הן על ידי ראשי ישיבות הסדר הן על ידי חבריו בקיבוץ "אבי ישיבות ההסדר". במאמר זה, בעזרת עיון בדברים שנכתבו בשנות הארבעים, החמישים והשישים בגיליונות 'זרעים',² 'עמודים',³ 'עלים'⁴ ובמקומות אחרים – הן על ידי דרורי והן על ידי אחרים – ובעזרת ראיונות עם אישים שעבדו אתו או הכירו אותו, אנסה לעמוד על הגורמים שהובילו את יעקב דרורי ה"קיבוצניק" לקחת חלק מרכזי בהקמת ויסוד ישיבות ההסדר. אשרטט את תפיסתו החינוכית הנעה בין הכוונה להגשמה בקיבוץ לבין חינוך תורני הניתן בישיבות, ואראה כיצד הוא התמודד עם המתח ביניהם. אבדוק האם העיסוק המוגבר של דרורי בהקמת ישיבות ההסדר באחרית ימיו מבטא שינוי בתפיסתו החינוכית, והאם זו תואמת את התפיסה שהתגבשה בקרב ראשי ישיבות ההסדר או לא, ולבסוף אנסה לענות על השאלה האם "ההסדר" בין ראשי הישיבות לצבא בעיני דרורי הוא לכתחילה או בדיעבד.

המאמר מתוחם עד שנת תשכ"ז – מלחמת ששת הימים, למרות שבחמש עשרה השנים הבאות עד פטירתו עסק דרורי בצורה הרבה יותר אינטנסיבית בנושא ישיבות

1. המאמר מוקדש לזכרו של ר' אלי קליין ז"ל שהגיע לתפקידו גם בעזרתו של יעקב דרורי ז"ל ועבד איתו בשיתוף פעולה תוך הערכה הדדית במשך שנים ארוכות וביחד הם קידמו את ישיבת כרם ביבנה. אלי ז"ל גם התראיין לטובת עבודה זו והוסיף משלו על הבנת תפקידו ותרומתו של יעקב דרורי לישיבת כרם ביבנה בפרט ולמפעל ישיבות ההסדר בכלל. יהי זכרו ברוך.
2. בטאון בני עקיבא בישראל.
3. בטאון הקיבוץ הדתי.
4. בטאון קיבוץ 'סעד'.

ההסדר; עיסוק הכולל הקמת ישיבות, ליווי שלהן וכינון והפעלת הגוף המייצג - איגוד ישיבות ההסדר. יחד עם זאת, התקופה הנחקרת היא התקופה המשמעותית של בניית השקפת עולמו ועמדותיו שהשפיעו על כל פעולתו בהמשך הדרך.

קורות חייו

יעקב דרורי נולד בברלין בשנת תרפ"ב כבן בכור למשפחת פרייריך, משפחה ציונית דתית. בשנת תרצ"ו עלה עם הוריו ואחיו לארץ ישראל והם התיישבו בתל אביב, שם התחיל את חברותו בתנועת הנוער בני עקיבא כחניך. בשנת תרצ"ח הצטרף לגרעין א' של בני עקיבא ויצא אתו לתקופת הכשרה בקיבוץ טירת צבי, ובשנת ת"ש הקים יחד עם חבריו את גרעין 'עלומים' בחולות נתניה ובהמשך בהרצליה. בשנת תש"ג, בוועידה השנייה של בני עקיבא, נבחר לראשונה להנהלה הארצית של בני עקיבא בה היה חבר עד פטירתו למעט תקופות קצרות. בשנת תש"ז עלה עם חברי גרעינו להתיישבות בקיבוץ 'סעד' בנגב כשהוא משמש כגזבר וכמזכיר חוץ של הקיבוץ בו היה חבר עד פטירתו. מאז ואילך היה פעיל מרכזי בהנהלה הארצית או במועצה הארצית של בני עקיבא, בה גם שימש כמזכ"ל בין השנים תשכ"ג-תשכ"ו. בין שאר הפעילויות שלו היה דרורי מעורב בהקמתן של לא מעט ישיבות תיכוניות ואולפנות, מה שמעיד על חיבתו לתחום זה. במקביל היה גם חבר במזכירות הקיבוץ הדתי ופעיל בהנהלת הפועל המזרחי והמפד"ל. בשנת תשי"ג עסק בהקמת ישיבת 'כרם ביבנה', ומכאן ואילך המשיך ללוות אותה ואף לייצגה בפני משרד הביטחון ובפני המפלגה. משנת תשכ"ז ואילך היה שותף בהקמת ישיבת 'הר עציון', ישיבת הכותל, ישיבת הגולן, ישיבת ימית, ישיבת 'ברכת משה' במעלה אדומים ועוד. בשנת תשל"ד הקים את איגוד ישיבות ההסדר ועמד בראשו עד לפטירתו באדר תשמ"ב, ובמקביל שימש גם גזבר של ארגון 'המזרחי העולמי'.

הגורמים שהשפיעו על יעקב דרורי

השפעת בית גידולו וחינוכו של דרורי על תפישותיו של יעקב את גולת הכותרת של עיסוקו בימיו הבוגרים. דרורי אמנם גדל במשפחה דתית עם נטייה לכיוון אגודת ישראל, אך לא קיבל רקע לימודי ישיבתי בשום מוסד תורני מוכר, ואף משפחתו לא הייתה למדנית. בזכות הפעילות של אביו במסגרת אגודת ישראל נטתה המשפחה לציונות, ואף מימשה נטייה זו כשעלתה בתרצ"ו לישראל. על פי עדות אחיו נתן, עוד בצעירותו בברלין נמשך דרורי לשטיבל חסידי של מהגרים ממזרח אירופה, שם נכבש ליבו על ידי הניגונים והתפילה החמה והמגוונת.

כשהגיעו לארץ הוא צורף לפעילות בכני עקיבא על ידי חברים, וכנראה גילה גם שם עניין רב בתפילות ובחזנות.⁵

תנועת בני עקיבא, שהציבה בראש עקרונותיה את רעיון "תורה ועבודה", כיוונה את חבריה להגשמתו של הרעיון בקבוצה הדתית והחלה לרקום את החזון של הקמת 'קבוצה של בני עקיבא'.⁶ משם, הדרך של דרורי להצטרפות לגרעין שמגשים אידיאולוגיה זו הייתה קצרה. הוא הלך עם גרעינו להכשרה בכפר גדעון ואחר כך בטירת צבי, ובהמשך הקים ביחד עם חבריו את 'קבוצת בני עקיבא' הראשונה, 'עלומים', בנתניה ואחר כך בהרצליה. מכאן ואילך ניתן כבר לזהות את תפיסתו החינוכית. בתש"א כתב דרורי ב'עלים' (אז עוד ביטאון קבוצת 'עלומים') של 'קבוצת בני עקיבא' יש תפקיד מיוחד לסייע לחינוך הנוער הדתי החלוצי, ודרבן את חבריו להקדיש מרץ ומאמצים לפתרון בעיות החינוך הדתי במסגרת החינוכית של בני עקיבא.⁷

אך לא רק טובתו של הנוער הדתי עמדה לפניו. דרורי ראה בהחלט גם את החשיבות של תנועת הנוער עבור הקיבוץ הדתי. הוא ראה בכני עקיבא את "חיל המילואים" של הקיבוץ הדתי, ולכן גרס שעל הקיבוץ לעשות מאמץ יוצא מן הכלל ולגייס מכל קבוצה חבר או שניים לטובת פעילות בתנועה, וכן לקחת על עצמו את העול הארגוני של בני עקיבא.⁸ לא פלא אפוא שהוא מצא את עצמו מהר מאוד פעיל בהנהלה הארצית או במועצה הארצית של בני עקיבא, מאז ועד פטירתו. בתקופה זו, כאשר דרורי התחיל את דרכו בבני עקיבא, התקיימו דיונים רבים על הקמת ישיבה של בני עקיבא. בתרצ"ט הוקמה על ידי הרב משה צבי נריה זצ"ל 'ישיבת בני עקיבא' הראשונה בכפר הרא"ה. דרורי היה ממצדדי המהלך, וראה בישיבה זו את המקום שיצמיח את מחנכי התנועה ויכוון את בוגריו להגשמה בקיבוצים.⁹ בדיון שהתקיים במועצה הארצית של בני עקיבא בנתניה לדרכה של 'ישיבת בני עקיבא' במלאות שנה לישיבה, טען דרורי שהישיבה צריכה להגביר את ההכרה הדתית של החבר.¹⁰ ציפייה זו הייתה משותפת לרבים במזרחי ובבני עקיבא, שעל רקע תופעות החילון של בוגרי בתי הספר הדתיים והמשיכה החזקה של החברה החילונית חלוצית

5. בראיון שערכתי עמו לקראת עבודה זו, אדר ב' תשע"ו.

6. מומלץ לקרוא את הפרק הראשון בעבודתה של עפרה אלעד, "מ"תורה ועבודה" ל"תורה" מול "עבודה": תנועת "בני עקיבא" בארץ ישראל מהקמתה של ישיבת כפר הרווא"ה ב-1939 ועד אמצע שנות ה-60, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת תל אביב, אדר תשס"ד, תל אביב, עמ' 19-50.

7. עלים, אלול תש"א.

8. שם.

9. שאיפה שהתברר בהמשך שאינה מתממשת כלל.

10. זרעים כ"ח, סיוון תש"א, עמ' 15.

בארץ ישראל חשו שהצד הדתי אינו מספיק חזק אפילו בתנועה (וכל שכן בקיבוצים הדתיים שכבר הוקמו), ושלימודים תורניים בישיבה עשויים לתרום ולחזק את הצד הדתי בציבור.¹¹

בשנים שלפני קום המדינה עסק דרורי בגיבושה של קבוצת 'עלומים' והתבססותה כמשק חקלאי וכקבוצה הראשונה שהקימה תנועת בני עקיבא.¹² בהמשך חיפש את מקום ההתיישבות העתידי שלהם ועסק בעלייתם לקרקע. במקביל ומתוך פעילותו בהנהלת בני עקיבא, היה מעורב בעלייה החוזרת ונשנית של גרעיני בני עקיבא ל'ביריה'. בתש"ז כתב מאמר ב'זרעים' על תולדות קבוצת 'עלומים' ובו פירט את התגלגלות 'קבוצת בני עקיבא' הראשונה, מההתחלה ועד להתיישבותה בנגב, ובין השאר פירט את הקשר והתרומה של הקבוצה לתנועת בני עקיבא בהדרכה ובהנהגת התנועה.¹³ לקראת סיומה של מלחמת השחרור וכמעט שנה מיום הקמת המדינה, כתב דרורי שהמדינה שקמה איננה וככל הנראה גם לא תהיה בעתיד הקרוב "מדינת התורה", ולכן רעיון הציונות הדתית עומד עדיין בראשיתו. על היהדות הנאמנה ליצור עובדות של התיישבות בדרכי התורה, ועל בני עקיבא להרחיב את מספר חלוציה ולראות בהתיישבות העובדת את דרכה בהגשמת רעיון "תורה ועבודה".¹⁴ ניתן אפוא לראות שדרורי בחייו הבוגרים הפך להיות אחד מיסודות קיבוצו, 'קיבוץ סעד', והוא גם השתלב בעשייה האירגונית והחינוכית של תנועת בני עקיבא. התגבשה אצלו ואצל חבריו להנהגת בני עקיבא האמונה החזקה שאת הרעיון הגדול שאימצה התנועה, רעיון "תורה ועבודה", אפשר וצריך להגשים בעיקר בקבוצה הדתית. שאיפת היהדות בתקופה של קיבוץ הגלויות צריכה להיות הקמת "מדינת תורה", כפי שהוא קורא לזה, וכשזה לא קורה במסגרת של כלל המדינה, ניתן וצריך להגשים זאת במסגרת הקיבוץ. ודרורי עצמו יישם זאת הלכה למעשה בחייו האישיים.

האווירה בבני עקיבא בשנותיה הראשונות של המדינה

בועידת התנועה הרביעית בפסח תש"ט עלתה בפעם הראשונה בעיית בוגרי 'ישיבת בני עקיבא' שיוצאים ללמוד בישיבות הגבוהות כמו ישיבת 'חברון',¹⁵ ולמעשה

11. מרדכי בר לב מתייחס בהרחבה למניעי הקמת הישיבות התיכוניות, בעבודתו: בוגרי הישיבות התיכוניות בארץ ישראל בין מסורת לחידוש, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת בר אילן, אייר תשל"ז, רמת גן.
12. הקיבוצים הדתיים שקמו לפניה היו מגרעינים של עולים שהגיעו מחו"ל, וייחודה של קבוצת 'עלומים' שהייתה מורכבת רובה ככולה מבוגרי תנועת בני עקיבא בארץ.
13. זרעים פ"ו, סיון תש"ז, עמ' 6.
14. זרעים ק"ה, אדר תש"ט, עמ' ג' ד'.
15. ישיבת 'מרכז הרב' באותה תקופה הייתה במשבר עמוק שממנו התאוששה רק לקראת סוף שנות החמישים, ולכן לא היוותה אופציה לבוגרים.

אובדים לתנועה ומתרחקים מדרכה. הועידה לא הציעה פתרון אבל הבעיה עלתה על שולחן הדיונים והחלה להטריד חברים רבים בתנועת בני עקיבא.¹⁶

בעקבות הועידה התקיים דיון על דפי 'זרעים' בסוף שנת תש"ט ותחילת תש"י על בעיות החינוך הדתי ועל היחס ללימוד בישיבות. במסגרת הדיון כתב למשל שמעון בר חמא שבוגרי בני עקיבא הממשיכים את לימודם בישיבות הקיימות בארץ אובדים לתנועה, ולכן קרא להרחיב את פעולתה של 'ישיבת בני עקיבא'.¹⁷ ראובן סיני, בוגר כפר הרא"ה שלמד בישיבת חברון, כתב שעל הארגון לשמור על קשר עם בוגריו שלומדים בישיבות הגבוהות, ולהזכיר להם שחובתם לא רק ללמוד אלא גם לשמור, לעשות וללמד. הוא גם העלה את השאלה מדוע תנועת בני עקיבא אינה חושבת להקים ישיבה גדולה משלה.¹⁸

לקראת הועידה החמישית של התנועה שהתקיימה בפסח תשי"ב כתב יוסק'ה שפירא, שהיא תדון בין השאר בשאלת הגדרת החלוציות. כלומר, האם אפשר להגשימה רק בהתיישבות או גם בצבא, כפקידות הממשלתית ובדרכים אחרות.¹⁹ הועלתה למשל הצעה שבני עקיבא תחייב את כל חבריה ללמוד בישיבה לפחות מגיל 16 ומעלה, בטענה שזה המקום היחידי בו אפשר להתחנך לקראת ההגשמה המלאה, וזהו תנאי ראשון להצלחת החינוך שהתנועה מעוניינת לחזק בו את חבריה.²⁰ חבר אחר קרא לשיפור המצב הדתי של הנוער, הכנתו וחיסונו בפני מי שירצה להכשילו, וזאת על ידי הגברת לימוד התורה ועל ידי ציוד הנוער בידיעה רחבה ומקיפה של כל הבעיות המעשיות וההלכתיות המתעוררות בחייו, ולכן הציע לחייב את המדריכים בתנועה ללמוד בישיבה.²¹

בוועידה עצמה שיבחו בכירי התנועה את העלייה במספר התלמידים המגיעים לישיבות בני עקיבא (כפר הרא"ה וישיבות נוספות שהתחילו לקום), אך ציינו שתופעה זו מגדילה את בעיית המשך הלימודים של בוגרי הישיבות. ההליכה לישיבות גבוהות אחרות נתפסה כבעייתית מאוד מפני שהיא הרחיקה את התלמידים מרוח התנועה, ומצד שני ניכר היה הצורך לחזק את הצד הדתי אצל בני הגרעינים ואצל אלו שהולכים לקיבוצים.²²

16. זרעים ק"י, אייר סיוון תש"ט, עמ' ט"ז וי"ז, למשל דברי אשר אילני, צבי כהן וידעיה וינגרטן.

17. זרעים קי"ב, תשרי תש"י, עמ' י'.

18. זרעים ק"ח, מנחם אב תש"ט, עמ' ד'.

19. זרעים, גיליון מיוחד לקראת הועידה, ניסן תשי"ב, עמ' ב'.

20. שלמה פוקס, שם, עמ' ה'.

21. שם.

22. זרעים קל"ב, אייר סיוון תשי"ב, עמ' ז'-י"ב.

בין השאר התקבלו בוועידה זו ההחלטות הבאות:

הוועידה רואה הכרח בהקמת ישיבת המשך ל'ישיבת בני עקיבא' בהקדם ומטילה על הנהלה הארצית לפעול בכיוון זה.²³

וגם:

הוועידה קובעת כי יש לכוון את החברים לישיבה לפני גיוסם לנח"ל. יחד עם זה מטילה הוועידה על הנהלה הארצית ליצור מסגרת מתאימה להשתלמותם התורנית של החברים הבוגרים תוך ביסוס ההכרה הדתית.²⁴

בדברי הסיכום של הוועידה אמר דרורי שלפניהם תפקידים עצומים אשר רק הם מסוגלים למלאותם למרות שהם יודעים שהדבר לא קל:

הנוער העולה לאלפיו מחכה לנו, התנועה הבוגרת מחכה לנו, התנועה ההתיישבותית מחכה לנו, עלינו לצור את כל הכלים הדרושים אשר יקרבונו למילוי המשימות שהוטלו עלינו על ידי ההשגחה.²⁵

אין ספק שבדרורי וחבריו פיעמה תחושת שליחות כבירה, אחריות אדירה לדמותו של הנוער הדתי בפרט אבל גם לכלל הנוער של המדינה, ולתחושה זו הצטרפה ככל הנראה ההרגשה שאם הם לא יפעלו אף אחד אחר לא יפעל בכיוון זה. הצורך בהקמת מוסד ישיבתי גבוה שיחנך ברוח בני עקיבא ויכוון את תלמידיו להגשמה התברר והלך במשך השנים. האנשים בשטח חשו את זה, תלמידי ישיבות בני עקיבא דיברו על זה, והרבנים קראו לתנועה לפעול בכיוון הזה.

בראשית שנת תשי"ב התגבשה בישיבת כפר הרא"ה קבוצה מצומצמת של חברי שבט 'איתנים' שקראו לעצמם 'גחל"ת' ('גרעין חלוצים לומדי תורה'). בחזונום ראו קבוצה אליטיסטית ומגובשת של בני ישיבות שישפיעו על צביונו של הגרעין הארצי של שבט 'איתנים' של בני עקיבא ובבוא היום יקימו קיבוץ דתי בעל איכות וייחוד. בתחילת דרכם הם התנהלו בחשאי ממש כמו גרעין מחתרתי, אך בהמשך הם נפתחו וצירפו עוד חברים לגרעין. המדריך של שבט זה בתנועה היה מי שנודע מאוחר יותר כרב חיים דרוקמן, ובין חבריו היו דמויות שלימים יתפתחו לרבנים בעלי שם וראשי ישיבות. קבוצה זו החליטה ביחד להישאר ללמוד תורה עוד שנתיים בישיבת כפר הרא"ה לאחר סיום הלימודים, שהיה אז בגיל 16. מקבוצה זו בא מאוחר יותר הגרעין הראשוני של תלמידי ישיבת 'כרם ביבנה', ובהמשך מעבר של חלק מהם לישיבת 'מרכז הרב' יצר את תחילת תהליך השיקום והפריחה של

23. שם, עמ' י"ז.

24. שם.

25. שם, עמ' י"ח.

ישיבה זו. אין ספק שהשפעתם על חברי תנועת בני עקיבא הייתה גדולה.²⁶ כך למשל ניתן למצוא מאמרים רבים שכתבו חברים מגרעין זה בכיוון של החינוך הישיבתי ובהעלאת ערך לימוד התורה בציבור הדתי לאומי. עפרה אלעד בעבודתה²⁷ תולה ב'גחל'ת' חלק ניכר מ"אשמת ההתחרדות" של בני עקיבא והציבור הדתי לאומי.

נראה אם כן שהאווירה בתנועת בני עקיבא שלאחר קום המדינה, בסניפים, בישיבת כפר הרא"ה, בקיבוצים ובהנהגת התנועה, הובילה ורחפה להקמת הישיבה הגבוהה הראשונה של התנועה. בדומה להקמת ישיבת בני עקיבא הראשונה, גם פה דחפו מצד אחד קבוצה של תלמידים וחניכים ומצד שני ההנהלה זיהתה את הצורך והתחברה להגשמתו. ברור לגמרי שדרורי, שפעל בתקופה זו בהנהגה של בני עקיבא, שמע את הקולות, הרגיש את האווירה, גיבש את תפיסתו והפך אותה לכיווני פעולה.

הקמת ישיבת 'כרם ביבנה'

בתמוז תשי"ג קמה 'ישיבת הקיבוץ הדתי' במבנה ליד קבוצת יבנה. דב רפל, מקימה של הישיבה והעומד בראשה בשנים הראשונות, כתב לקראת פתיחת הישיבה שהדרך החשובה ביותר להרמת המצב הדתי בקיבוץ היא הקמת מוסד תורני - עבור החברים אשר רוצים לחזור לתלמודם וגם עבור אלו אשר לא טעמו עדיין לימוד תורה שיטתי.²⁸ כחודש אב של שנה זו הוא דיווח במזכירות המורחבת של הקיבוץ הדתי (שדרורי היה חבר בה) שההנהלה הארצית של בני עקיבא מסיימת משא ומתן עם 'המרכז העולמי של המזרחי' בדבר העברת עשרים בוגרים של ישיבת בני עקיבא כפר הרא"ה, חברי גרעין 'איתנים', להמשך לימודיהם בישיבת 'כרם ביבנה', באותו מבנה שבו השתכנה זמן קצר קודם לכן 'ישיבת הקיבוץ הדתי'.²⁹

בהנהלה הארצית של בני עקיבא הטילו על דרורי את משימת ההקמה של 'ישיבת ההמשך של בני עקיבא'.³⁰ ליפא אהרוני הסביר שהמקצוע של דרורי בקיבוץ בתחילת הדרך היה אינסטלטור, כלומר אחד שמחבר צינורות ופותח סתימות, אך למעשה זו הייתה מומחיותו של דרורי גם בפעילותו הציבורית: חיבור בין גורמים

26. מרדכי בר לב, ידידיה כהן ושלמה רוזנר, במשוך היובל - חמישים שנות בני עקיבא בישראל, תנועת בני עקיבא בישראל, תל אביב, תשמ"ז, עמ' 106-107. בר לב מרחיב ומפרט על השפעת הגרעין על דמותה התורנית של תנועת בני עקיבא.

27. לעיל הערה 6.

28. ידיעות 'הקיבוץ הדתי' 85, שבט תשי"ג עמ' 1.

29. שם 91, מנחם אב תשי"ג, עמ' 3.

30. זרעים קל"ב אייר-סיון תשי"ב, עמ' י"ז.

שונים ופתיחת סתימות.³¹ הוא, איש הפעולה והמעשה, תירגם במהירות את הדיבורים הגבוהים לשפת המעשה ויצא לשטח על מנת להגשים את החזון. במאמר המתאר את הקמת ישיבת 'כרם ביבנה' כתב מרדכי בר לב שהקמת הישיבה במועד ההוא התאפשרה עקב הצטרפותם של מספר גורמים:³²

1. הימצאותה של קבוצת תלמידים גדולה יחסית ששואפת להמשיך ביחד בלימוד תורני במסגרת ישיבתית, חברי 'איתנים'.

2. התחייבות המרכז העולמי של המזרחי לשאת בנטל הכלכלי של המפעל החדש.

3. המבנה שנבנה לצורך הקמת ישיבה על ידי המרכז העולמי של המזרחי ביוזמתו של הרב מאיר בר אילן זצ"ל ובתמיכת קק"ל בהנהגתו של מנחם אוסישקין ז"ל, שעמד ריק ליד קבוצת 'יבנה'.

4. הקמת 'ישיבת הקיבוץ הדתי' בתמוז תשי"ג ע"י אנשי הקיבוץ הדתי לטובת חברי הקיבוצים באותו מבנה עצמו, והסכמת אנשי הקיבוץ הדתי לקלוט באותו מקום גם את 'ישיבת בני עקיבא'.

5. ההצלחה למצוא תלמיד חכם בעל שיעור קומה שיעמוד בראש הישיבה - הרב חיים יעקב גולדוויכט זצ"ל.

'ישיבת הקיבוץ הדתי', אשר תלמידיה היו חברי קיבוצים שבאו למחזורים של חצי שנה והעומד בראשה ושאר המלמדים היו חברי קיבוצים שנרתמו לעניין, שיתפה פעולה עם הישיבה שקמה, ומלמדיה העבירו שיעורים לשתי קבוצות התלמידים, שהיו שונות בגילן ובאופיין אך גם בעלות מכנה משותף מרובה. בין דרורי לרב רפל שררו יחסי הערכה הדדיים שנמשכו גם לאחור שהאחרון עבר ללמד באוניברסיטת בר אילן. רפל המשיך להעביר שיעורים במחשבת ישראל בישיבה עד תשכ"ה, השנה שבה עבר לבר אילן.³³ ישיבת 'הקיבוץ הדתי' עצמה התקשתה להתקיים עקב מיעוט תלמידים; היא החזיקה מעמד מספר שנים ולבסוף נסגרה וקמה מחדש בסוף שנות השבעים בקיבוץ עין צורים, שם פעלה עד לשנת תשס"ט.

ובכן, דרורי הוא ה"אינסטלטור" שחיבר בין כל הגורמים האלו. הוא חיבר את 'המרכז העולמי של המזרחי' להקמת הישיבה ולשימוש במבנה שנועד לשם כך ב'קבוצת 'יבנה', את אנשי הקיבוץ הדתי לשיתוף פעולה בין שתי הישיבות ואת קבוצת 'יבנה' לטובת סיוע לוגיסטי לישיבה החדשה. יחד עם הרב חיים דרוקמן מצא

31. חבר קיבוץ 'סעד', המזכ"ל הרביעי של בני עקיבא, בראיון אישי שקיימתי אתו במסגרת עבודה זו, אדר ב' תשע"ו.

32. במשוך היובל, עמ' 112.

33. כאן המקום לציין ששיתוף הפעולה בין שתי הישיבות נמשך כ-10 שנים. בין הרב גולדוויכט ורב רפל שררו יחסי הערכה גדולים. כל זאת על פי עדותו של יואל רפל, בנו של רב, בראיון שקיימתי איתו לקראת עבודה זו בסיוון תשע"ו.

ושכנע את הרב גולדוויכט זצ"ל להסכים לעמוד בראש הישיבה, ובצוותא הם גם גייסו את קבוצת התלמידים מהמקומות שבהם הם כבר התחילו ללמוד אל ישיבת 'כרם ביבנה'. במאמר שפרסם ב'זרעים' לרגל פתיחת הישיבה, קבע דרורי ש'כרם ביבנה' חייבת להפוך לאחד המרכזים הרוחניים החשובים של הארגון.³⁴ ניתן כמובן לומר שמעורבותו הגדולה של יעקב בתהליך הקמת הישיבה הייתה מתוקף תפקידו בהנהלה הארצית של בני עקיבא, ואולי גם עקב חברותו במזכירות המורחבת של הקיבוץ הדתי. גם מיקומו המרכזי בתוך המשולש של בני עקיבא, הקיבוץ הדתי, ו'המרכז העולמי של המזרחי' סייע מבחינה טכנית לחבר את כל הגורמים יחד. אך אין ספק שלא רק תפקיד פורמאלי וכישורים אישיים הנחו אותו בפעולה. הכרתו בצורך ההכרחי במוסד כזה לתנועה, אמונתו בערך לימוד התורה ובחזיון היסודות הדתיים של חברי התנועה ושל הנוער שעתיד להגיע לקיבוצים, והיכולת האישית שלו להקשיב לקולות העולים מהנוער (כפי שעוד יתברר בהמשך), הן שהובילו את עשייתו והוציאו ממנו את מיטב כישוריו על מנת להתגבר על המכשולים הרבים שהיו בהקמת הישיבה הגבוהה הראשונה של בני עקיבא.

המתח שבין "הכוונה לקיבוץ" ל"חינוך התורני"

הדילמות החינוכיות שהתעוררו עם הקמת ישיבת 'כרם ביבנה' ישיבת 'כרם ביבנה' הוקמה על ידי תנועת בני עקיבא ובשביל חברי בני עקיבא, חברי הגרעינים. דרורי נאבק ביחד עם ח"כ משה אונא עם משרד הביטחון על מנת לדחות את גיוסם של התלמידים כדי שיוכלו לשבת וללמוד בישיבה. בשנים הבאות גיבש ביחד עם חברי ההנהלה הארצית ואנשי הקיבוץ הדתי את המתווה הראשון לפיו רוב חברי הגרעין יתגייסו לנח"ל בתום שנת הלימוד הראשונה, ורק בודדים - בהסכמת ראש הישיבה ובאישור הגרעין והתנועה - יישארו כדי להמשיך בלימודיהם בישיבה ויצטרפו מאוחר יותר לגרעינים.

בשלב הזה התעוררה מחלוקת גדולה: ראש הישיבה רצה לראות את הישיבה כשישיבה גבוהה לכל דבר ועניין, שבה הבחורים יושבים ולומדים מספר שנים בטרם הם ממשיכים הלאה. הוא שאף שתלמידי הישיבה יהיו תלמידי חכמים וגדולי תורה, ולכן סבר שהם צריכים להתמיד בלימודם ולהתרחק מהעניינים המפריעים ללימוד, ענייני בני עקיבא למשל.³⁵ ואילו חברי ההנהלה הארצית ואנשי הקיבוץ הדתי ראו בישיבה כעין פרוזדור לחיי ההתיישבות הדתית, ולכן סברו שהיא חייבת לפתח את ערכי "תורה ועבודה" ולהתאים לכך גם את תכנית הלימודים שלה. הם סברו שעל

34. זרעים קמ"ט, חשוון תשי"ד, עמ' ד'.

35. זרעים קפ"ה, חשוון תשי"ז עמ' ט'.

רוב הבחורים להסתפק בשנת לימודים אחת ואחר כך להתגייס לצבא ולהתיישבות.³⁶ תלמידי הישיבה הראשונים תבעו שהישיבה תחרוט על הגלה שלוש שאיפות: יישוב הארץ; חינוך לאמונה, לאהבת ה' ולמעשים טובים; וגילוי רוח ה' על ידי הגדלת התורה והאדרתה.³⁷ דב רפל סיכם את הבעיה כשכתב שמבין שלושת הגורמים המקיימים את הישיבה - התלמידים, הרמ"ם ו'המרכז העולמי של המזרחי' - רק התלמידים רוצים שהישיבה תהיה 'ישיבת בני עקיבא'. "אין החברים מקבלים את הסברה ברעיון היסודי שחיי הלימוד בישיבה וחיי העבודה בקבוצה הם שני צדדים של מטבע אחד, של אורח חיים של חלוץ ירא שמים".³⁸ כלומר, התברר שמתחילת הלימודים בישיבה הישיבה חונכה את תלמידיה ש"תלמוד תורה כנגד כולם"³⁹ ולא עודדה אותם לצאת להתיישבות.

דרורי עמד באמצע; מצד אחד הוא הגדיר את הישיבה כישיבה גדולה של הציונות הדתית אשר לומדיה במרוצת השנים יחזרו להתיישבות הדתית, לישיבות הקטנות של בני עקיבא ולתנועה בכלל, כבני תורה, מגידי שיעורים ומורי הוראה.⁴⁰ מצד שני הוא היה איש הקיבוץ הדתי וחבר הנהלת בני עקיבא, ובוודאי ראה עין בעין איתם את חשיבות חזרתם של תלמידי הישיבה לגרעינים ותרומתם לרמה הדתית שלהם. ולכן בסיכום אותו דיון הוא קבע כי העובדה שהם העזו להקים את הישיבות מחייבת אותם גם לשבת ולדון על דרכן החינוכית של הישיבות, ולמעשה תבע לאמץ דרך חינוכית מקורית בישיבה, שתשלב את לימוד התורה עם חינוך לחיים וגישה חיובית לבניין הארץ, להתיישבות, למדינה ולתנועה.⁴¹

לקראת הועידה השביעית של הארגון שהתקיימה בפסח תשי"ח הוא דיווח שהושג הסכם עם משרד הביטחון שתלמידי הישיבות יוכלו להתגייס לנח"ל ובזמן שחבריהם יעבדו במשקים הם יוכלו להמשיך את לימודיהם בישיבה, וקרא לחייב את בני ישיבות בני עקיבא להתגייס לנח"ל ולנצל הסדר זה.⁴²

במרכז דיוני הועידה השביעית בפסח תשי"ח עמדו שאלת הכיוון החינוכי של ישיבות בני עקיבא, נאמנותם של הישיבות לדרך "תורה ועבודה", וגם שאלת ההגשמה של בוגרי התנועה: האם הם עדיין נאמנים לכיוון החלוצי או שברגליהם

36. צוריאל אדמונית, שם עמ' ח'.

37. הרב יעקב פילבר, זרעים קפ"ו-קפ"ז, כסלו-טבת תשי"ז, עמ' ט"ו-ט"ז.

38. מכתבו של רפל ליעקב דרורי מי"ב טבת תשט"ו, מובא במאמרו של יובל דרור, "יבנה ובנותיה", בתוך: זכר דבר לעבדך - אסופת מאמרים לזכר דב רפל, שמואל גליק, אונ' בר אילן ומכללת ליפשיץ, ירושלים תשס"ז עמ' 571.

39. תלמוד בבלי שבת קכ"ז ע"א.

40. זרעים קמ"ט, מר - חשוון תשי"ד, עמ' י'.

41. זרעים קפ"ה, חשוון תשי"ז, עמ' י'.

42. עלים 94, ניסן תשי"ח, עמ' 2.

מצביעים חניכי התנועה שגם כיוונים אחרים של הגשמה הם לגיטימיים. ברקע התפרסמו בגיליונות 'זרעים' בחודשים שקדמו לוועידה מאמרים ששאלו "האם ישיבותינו ממלאות את תפקידן?" לחינוך ל"תורה ועבודה" או "הרבה בנים הולכים לישיבה ומי נשאר?"⁴³ נוצר למעשה מתח גדול בין לימוד תורה בישיבות לבין ההגשמה בקיבוץ, ורישומו הורגש בצורה בולטת בתוך התנועה באותם הימים. לאחר הוועידה דיווח דרורי לחברי הקיבוץ הדתי על הוויכוח שהתקיים בוועידה בין ראשי התנועה שתבעו להפעיל את ההסדר עם מערכת הביטחון כמו שהוא, לגייס את בני הגרעינים מיד בסיימם את הישיבה התיכונית לנח"ל ולאפשר להם ללמוד בישיבה במקום העבודה במשק, ובין ראשי הישיבות שתבעו לאפשר לבנים ללמוד בישיבה הגבוהה לפחות שנתיים לפני שמגייסים אותם לצבא, וכך בהכרח לפגוע בגרעינים. הוועידה תבעה להפעיל את ההסדר מול הצבא בהתחשב עם הישיבה ועם הגרעינים ולמצוא את הדרך הנכונה לשלב את שניהם ביחד.⁴⁴

את הפער ההולך ומתרחב בין האווירה בישיבה לבין הקיבוץ הדתי מדגים מכתבו של אליעזר בן שלמה, תלמיד ישיבת 'כרם ביבנה' וחבר גרעין, הטוען שלא אסיפת החברים צריכה לקבוע מה מותר ומה אסור; לדבריו, חברה דתית חייבת לקבל מרות ההלכה שפרטי דינה קבועים ואין האסיפה יכולה להוסיף ולשנות אחרי הכרעת הרבנות.⁴⁵ גישה זו לא רק ביקרה את הנהוג בקיבוצים אלא תבעה במפגיע לעשות שינוי משמעותי בקיבוצים, וכמובן זכתה לתגובות סוערות מבין חברי הקיבוצים.

גם בתוך הישיבה עצמה, העובדה שרוב תלמידי הישיבה היו חברי גרעינים שבשלב כזה או אחר התגייסו עם גרעיניהם גרמה לחוסר יציבות. לכן החליטה הנהלת הישיבה להביא תלמידים שאינם חברי גרעינים וממילא אצלם לא יהיו בעיות כמו של חברי הגרעינים. החלטה זו שינתה את פניה של הישיבה ורבים חששו שבעתיד היא כבר לא תהיה 'ישיבת בני עקיבא'.⁴⁶ עם זאת, הפיתרון שניתן לגרעינים גם הוא לא היה מיטבי, ולמעשה חברי הגרעינים שלמדו בישיבות והיו אנשים איכותיים ומרכזיים בהם התרחקו מבחינה רעיונית מהגרעין ומהקיבוץ, ולא מצאו את דרכם חזרה לחברה ולמשק שנתפס בעיניהם נחות מבחינה דתית.⁴⁷

דרורי הבין והיה מצוי בכל הפערים והבעיות האלו. כאן כבר ניתן להבחין בשינוי בקו המחשבה שלו. כמי שמצוי היטב בתוך תנועת הנוער, הוא חש את הלך הרוח בקרב הנוער. במאמר מקיף המתפרס על שני גיליונות של 'זרעים' לרגל מלאות 30

43. זרעים קצ"ט/ר, טבת שבט תשי"ח עמ' י"ט.

44. עמודים 142, אייר תשי"ח עמ' 8-9

45. שם עמ' 23.

46. זרעים ר"ט, חשון תשי"ט, עמ' ה'.

47. אברהם שטרן, זרעים רל"ה, טבת תשכ"א, עמ' ב'.

שנה לתנועת בני עקיבא שכותרתו "לכטים ביום חג", פרס דרורי את "הסיבות לדאגה והתופעות המעוררות מחשבה". הוא הצביע על כך שהאידיאלים שתנועת בני עקיבא הציבה לעצמה הם כל כך גדולים ותובעניים, שאין פלא שרק מעטים מבוגרי התנועה מגשימים אותם. הוא הראה שלבני הנוער יש משיכה לדברים שונים מהקיבוץ, כמו למשל לימודים אקדמאים או רצון להשתלב במערכת הממשלתית. מנגד, הוא טען שגם העלאת אלפי משפחות עולים על הקרקע הצמיחה משקים חקלאיים פורחים ללא חינוך חלוצי וחברתי שקדם להם. לכן הציע דרורי לשנות את החינוך בבני עקיבא מחינוך ל"מסגרת", הגשמה בקיבוץ, לחינוך ל"ערכים". בשיטה זו גם אלו שיגיעו לקיבוצים, המיעוט המובחר, יהיו יותר ערכיים, וגם אלו שלא יגיעו, הרוב, עדיין ימשיכו לתרום לתנועה ולמדינה מעצם היותם ערכיים ואכפתיים. דרורי חייב תיאום בין רשת הישיבות של בני עקיבא שקמה לבין הקיבוץ הדתי לשם הצלחת שינוי זה.⁴⁸ אין ספק שהבעת דעה כזו, שמשמעותה למעשה שבירת הבלעדיות שהייתה עד כה לחינוך להגשמה בקיבוץ בבני עקיבא על ידי חבר קיבוץ ומי שנשלח למעשה על ידי חבריו בקיבוץ לפעולה בתוך תנועת הנוער, חייבה אומץ חברתי רב וראייה רחבה הן של הלך רוחו של הנוער הן של בעיות התנועה והמדינה.

לקראת הועידה השמינית של בני עקיבא שהתקיימה בפסח תשכ"א, פרסם דרורי מאמר בשם "לקראת שינוי הקו החינוכי". מתוך המאמר ניכרת עמידתו בין העולם הקיבוצי לעולם הישיבות. מחד גיסא הוא החזיק בעמדה שהקבוצה שהיא "תא של מדינת התורה" היא המקום האידיאלי שבו אפשר להתמסר לתקון החברה ותיקון הפרט בדרך ההלכה. ומאידך גיסא הוא סבר שאין לך מוסד חינוכי כמו הישיבה שבו אפשר לעצב את דמותו של הצעיר ולחנכו לחיי תורה שלמים, חיי מוסר וטהרה ביחסים שבין האדם לקונו ובין אדם לחברו. הוא טען שאין להשלים עם המציאות של ריחוק בין שתי יצירות מופלאות אלו, ויש צורך דחוף ביצירת יחסי גומלין הדוקים יותר בין הישיבה לבין הקבוצה על מנת להגיע למצב שבו מאות בוגרי הישיבות התיכוניות יגיעו לקיבוצים וישנו את פניהם. למרות דברים נחרצים אלו ניכר כי בדרורי כבר חלחלה בתקופה זו ההכרה שלא כולם יגיעו לקיבוץ ושיש עוד משימות ותפקידים גדולים שאותם יש למלא במדינה, ולכן תבע להגביר את "החינוך לערכים" והציע להקים גרעינים משימתיים שיקדישו מספר שנים להוראה והדרכה ביישובי העולים ובעיירות הפיתוח.⁴⁹ דרורי, שהכיר בערך התורני של החינוך בישיבות וגם זיהה את גודל המשימות שיש לציבור הדתי הלאומי בתוך המדינה, נתן עדיין קדימות להכוונה לקיבוץ מתוך האמונה שהקבוצה הדתית היא הגרעין להקמת "מדינת התורה", אבל הוא גם הרים את ראשו מעל הראיה

48. זרעים רט"ו ורט"ז, אייר וסיוון תשי"ט עמ' ג', ו', ז' וג' בהתאמה.

49. זרעים רל"ח, ניסן תשכ"א, עמ' ג'-ד'.

הקיבוצית המצומצמת ושרטט את הקווים הבראשיתיים של מה שנכיר שנים מאוחר יותר כגרעינים התורניים. בנאום פתיחת הועידה הוא חזר על רוח הדברים. הוא הדגיש שהוא אינו קורא לשנות את הכיוון החינוכי של בני עקיבא אלא לחזק אותו,⁵⁰ אך מבין השורות ביצבץ כיוון מחשבה חדש המנסה להתוות דרך לחינוך ורתימת חברי התנועה למשימות הלאומיות הרבות.

החלטת הנהלת ישיבת 'כרם ביבנה' שהוזכרה לעיל הביאה למצב שבו חלק מתלמידי הישיבה היו חברי הגרעינים עליהם חל ה"הסדר" עם משרד הביטחון וחלקם היו תלמידים רגילים שהגיעו ישירות לישיבה לא דרך הנח"ל, ולמעשה היו פטורים משירות צבאי כדין בני ישיבות. ראש הישיבה הרב גולדוויכט זצ"ל תבע להכניס גם את התלמידים הרגילים למסגרת ה"הסדר" על מנת לשמור על חברה שוויונית בתוך הישיבה ולא ליצור פערים ביניהם. הוא הסכים שתלמידים אלו יוכלו להצטרף למסגרת ה"הסדר" רק אם למדו קודם לכן במשך שנה שנתיים בישיבה. דרורי הוא זה שהלך למשרד הביטחון והשיג את הסיכום הזה, שלמעשה מהווה את הבסיס לתוכנית ה"הסדר", אם כי הם הסכימו לנהוג באיפוק תוך פרסום מינימלי וזאת על מנת שלא לעורר את אנשי הישיבות האחרות, החרדיות.⁵¹ גם בצעד זה הראה דרורי את הבנתו למציאות המורכבת שנוצרה בישיבה ואת הצורך במציאת פתרונות יצירתיים ומורכבים.

הוויכוח על החינוך הדתי בקיבוץ הדתי

בסוף שנות הארבעים הגיעו בניו הראשונים של הקיבוץ הדתי לבגרות, ומאז, וביתר שאת לקראת סוף שנות החמישים ולאורך שנות השישים ואפילו השבעים, התקיים ויכוח פנימי בתוך הקיבוץ הדתי באשר לדרך הנכונה לחינוך בניו. ויכוח זה הוא גם על רקע הביקורת החיצונית והפנימית שיש בכני עקיבא על הרמה הדתית בקיבוצים כפי שראינו לעיל.⁵² בתשי"ט הוקדשה המועצה העשירית של הקיבוץ הדתי לדיון על "חינוך ילדינו", וכך גם דיון שלם שהתרחש מעל דפי 'עמודים' בתשכ"ג ובתשכ"ד. מארק סילברמן⁵³ תיאר שתי קבוצות בוויכוח: "הקבוצה הישיבתית" שהאמינה בחינוך ישיבתי ורצתה להפנות את בני הקיבוץ ללימודים בישיבות התיכוניות או לחילופין להקים ישיבה לבני הקיבוץ הדתי, לעומת "הקבוצה הקיבוצית" שסברה שיש להשאיר את החינוך של הבנים במערכת החינוך הקיבוצית

50. זרעים רל"ט, אייר תשכ"א עמ' ג' וכ'.

51. במשוך היובל, עמ' 117

52. עמוד 9-13.

53. מארק סילברמן, "תלמיד חכם חלון ואזרח - האידיאל החינוכי של הקיבוץ הדתי וגורלו", חינוך והיסטוריה הקשרים תרבותיים ופוליטיים, עמנואל אטקס ורבקה פלדח, מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, ירושלים, תשנ"ט, עמ' 423-445.

ולעשות בה תיקונים. סילברמן מסווג את חברי "הקבוצה הקיבוצית" כאלה שבאו מחו"ל והתחנכו שם על "תורה עם דרך ארץ", ואילו חברי "הקבוצה הישיבתית" הם ברובם ילידי הארץ שהגיעו לקיבוצים במסגרת גרעיני בני עקיבא. דרורי היה שילוב בין השניים: הוא אמנם נולד בחו"ל, אך הגיע לקיבוץ במסגרת גרעין בני עקיבא.⁵⁴ ואכן דרורי בדינו ועדת החינוך של הקיבוץ הדתי מאמצע שנות החמישים והלאה ובמאמריו בראשית שנות השישים הציע תכנית להקמת ישיבה תיכונית לבני הקיבוצים,⁵⁵ ולחילופין בדיקת אפשרות שילובם של בני הקיבוץ בישיבות בני עקיבא, תוך שהוא מצטרף לביקורת הנמתחת בחוגי בני עקיבא ובעיקר מכיוון הישיבות על ארח החיים הדתי בקיבוץ.⁵⁶ בזאת הוא עורר על עצמו את רוגזם של חבריו שטענו שהחינוך בישיבות הוא לא "תורה ועבודה" אלא "תורה לשמה" בלבד ואילו דרכה של הקבוצה הדתית היא התגלמותה של שיטת "תורה עם דרך ארץ" במשמעותה העיקרית.⁵⁷ דרורי רחה את טענות המתנגדים לחינוך ב"ישיבות בני עקיבא".⁵⁸ הוא לא היה יחידי בעמדה זו אלא חלק מקבוצת חברים שנקטה ב"קו דתי-חינוכי כוללני משתלט", כהגדרתו של סילברמן,⁵⁹ אולם נראה כי עמדתו של דרורי הושפעה מעיסוקו בעולם הישיבות וממגעו עם רבנים ואנשי רוח בבני עקיבא. מגעו בכעיות החינוכיות של בני עקיבא אפשר לו להתרומם מעל הראייה המצומצמת של חברי הקיבוצים להסתכלות לאומית ומגזרית רחבה יותר. יתכן ועמדה זו הייתה נדבך בהתרחקותו ההשקפתית של דרורי מחבריו בקיבוץ, וביכולת שלו לפעול למען מסלול ה"הסדר" וישיבות ההסדר בניגוד לעמדת הקיבוץ הדתי.⁶⁰

בשנת תשכ"ג, כיו"ר המזכירות המורחבת של הקיבוץ הדתי ויו"ר הועדה המתמדת לדיון בשנת שירות שלישית, הוביל דרורי החלטה מהפכנית על חובת שירות שנה שלישית של בני ובנות הקיבוץ הדתי בתחומי ההדרכה בבני עקיבא, בהדרכת חברות הנוער בקיבוצים, בחינוך המשלים התנועתי, בהיאחזויות ובעזרה להתיישבות חדשה. דרורי ייחס חשיבות רבה להחלטה זו, וראה בה את הכנסת הדור השני של הקיבוצים לעול התנועה, הפרחת רוח חדשה ומעוף חדש בקיבוץ הדתי

54. אלעד (לעיל הערה 6), עמ' 303, כותבת בטעות שדרורי הוא חניך כפר הרא"ה למרות שהוא סיים את לימודיו עוד לפני שקמה הישיבה בכפר הרא"ה ומעולם לא למד שם.
55. דו"ח ועדת החינוך של הקיבוץ הדתי מיום 21.10.62.
56. דרורי, לקראת המועצה, עמודים 182, אב תשכ"א, עמ' 13-15.
57. אונא משה, שם, עמ' 15-16.
58. עמודים 212, טבת תשכ"ד, עמ' 93.
59. סילברמן (לעיל הערה 53), עמ' 444.
60. ראוי לציין שהקיבוץ הדתי בחר בדרך של פשרה בין שתי הגישות הוא השאיר את בניו בבתי החינוך הייחודיים שלו אך שילב בתקופת לימודי התיכון תקופת לימוד משמעותית בישיבות הגבוהות, תקופה שהשפיעה על רבים מבניו.

כולו, ובניית כלים להגדלת "חיל המילואים" של הקיבוץ ולהקמת יישובים חדשים.⁶¹ תרומתו של דרורי למהלך זה של הקיבוץ הדתי מעוגנת היטב בהשקפת עולמו החינוכית ובתפיסת עולמו על הצורך של אנשי הקיבוץ הדתי להשפיע על החברה הישראלית בכלל ועל תנועת בני עקיבא בפרט. נראה אפוא שלמעורבות של דרורי בסוגיות החינוכיות בתוך הקיבוץ הדתי ולפעילותו בתנועת בני עקיבא הייתה השפעה הדדית על תפיסת עולמו וייצוב גישתו בעד החינוך התורני.

התעצמות הוויכוח בין הישיבות לקיבוצים

בשנת תשכ"ג הוויכוח בין ישיבות בני עקיבא ואנשי הקיבוץ הדתי עלה מדרגה. הרב אברהם צוקרמן, שהיה שותפו של הרב נריה להקמת ישיבת כפר הרא"ה וחבר הנהלת בני עקיבא והנהלת 'ישיבות בני עקיבא' במשך שנים ארוכות, התייחס בראיון ל'זרעים' בסיון תשכ"ג לפער שיש בין התנועה לישיבות. הוא טען שהישיבות מחנכות לאותם ערכים שהתנועה מחנכת, חינוך דתי לאומי, חינוך ל"ציבוריות דתית מאורגנת". הוא היצר על כך שהחינוך לקבוצה היום אינו בעל אותה משמעות שהייתה לו בעבר, אך הביע אמונה שאם היו מוקמים גרעינים משימתיים, בני הישיבות היו הראשונים להצטרף אליהם.⁶² דרורי, בדברים שאמר בוועידה של תנועת הפועל המזרחי, הגן על הכיוון החלוצי של תנועת בני עקיבא וטען שהפועל המזרחי חייב לברך על הקו החינוכי החלוצי המובהק של בני עקיבא ולעודד אותו. עם זאת, הוא היה מודע לכך שצורת ההגשמה בקיבוץ מתאימה רק לחלק מהבוגרים, וחלק גדול מבוגרי התנועה נמשכים ללימודים אקדמאים ומעדיפים "השגת תואר על פני חיי הכרה לפי ערכים וחזון". ולכן הציע הקמת "מסגרת נוספת של חינוך משלים לנוער הדתי" כדי לשמור את הנוער שספג את הערכים בבני עקיבא ולהפעילו לטובת התנועה והמדינה.⁶³

דיוני הוועידה התשיעית של בני עקיבא בפסח תשכ"ד סבבו סביב המתח ההולך וגואה בין התנועה, הקיבוץ הדתי, והישיבות. למרות החלטות קודמות חוזרות ונשנות על העמדת החינוך להכוונה לקיבוץ בראש ערכי התנועה והכוונת בוגרי התנועה להצטרפות לגרעיני הנח"ל שבסופו של דבר יתגברו את הקיבוצים, נותר אחוז המצטרפים לגרעינים קטן ביחס לכמות הבוגרים, ורבים מהם אף נשרו במהלך המסלול ולא הצטרפו בסופו של דבר לקיבוצים. חברי הקיבוצים בהנהגת התנועה האשימו את החינוך הניתן בישיבות בתופעה זו, והשאלה האם ראויות הישיבות להיקרא 'ישיבות בני עקיבא' שבה ועלתה בתדירות גבוהה והולכת.

61. עמודים 201, שכט תשכ"ג, עמ' 147.

62. זרעים רס"ד, סיוון תשכ"ג, עמ' ז'.

63. זרעים רס"ה, תמוז תשכ"ג, עמ' ב' ו ט"ז

דרורי, שהיה מזכ"ל התנועה באותה תקופה, קבע במאמר מקדים לפני הועידה שבני עקיבא היא תנועת נוער דתית המנסה לחנך את חבריה לחיי תורה שלמים על ידי לימוד תורה וחינוך למצוות אבל גם שואפת להשפיע על חיי המדינה כולה בכיוון הדתי לאומי. הוא תהה האם החינוך הניתן בישיבות שמכוון את בוגריהן להמשיך בלימודים תורניים בישיבות גבוהות אינו פוגע ברצון של התנועה להשפיע על המדינה.⁶⁴ מסיבה זו הוא גם העמיד בסימן שאלה את ההכוונה האבסולוטית של התנועה לנח"ל. אך למרות זאת הוא חזר וטען שהעמדת החינוך לקבוצה וההכוונה להגשמה בקיבוץ בראש הערכים אליהם מחנכת התנועה היא הכרחית ומצדקת על אף אחוזי ההצלחה הנמוכים.⁶⁵ לצד זה הוא קרא לבחון איך רותמים את בוגרי התנועה שאינם הולכים לקיבוץ למשימות הלאומיות ביתר שאת ממה שנעשה עד כה, ולצורך זה הוא הציע לבחון את הארכת גיל חברי התנועה עד גיל 24-25, וכך לאפשר להם להכריע אם הם הולכים להגשמה או לא רק אחרי לימודים בישיבה או באוניברסיטה.⁶⁶

בוויכוח שהתפתח מעל דפי 'זרעים' עוד לפני הועידה נשמעו קולות חזקים בעד ההליכה לישיבות הגבוהות במקום לגרעינים,⁶⁷ ולעומת זאת גם קולות נגד "ההסדר הישיבתי" ה"גוזל את מיטב הבנים" מהגרעינים ומהקיבוצים, וגם מהמגע והחיכוך עם החילוניים בצבא.⁶⁸ רבים הצדיקו את החינוך לקיבוץ כערך המרכזי, אך נשמעו גם קולות לא מעטים שאמרו שניתן להגשים את ערך "התורה ועבודה" גם מחוץ לקיבוץ במסגרות נוספות: בצבא, באוניברסיטה ובמקומות העבודה.⁶⁹

ב'עמודים' המופנה לחברי הקיבוצים קרא דרורי שוב לתת מקום לצורות הגשמה נוספות מחוץ לקיבוץ ולעודד יציאה של בוגרי התנועה למושבי העולים ועיירות הפיתוח תוך הדגשה שפעילות זו אמנם חשובה אבל בדרגה שניה לעומת חיי השיתוף בקבוצה הדתית. הוא קרא שלא לנתק את הקשר עם בוגרי התנועה שמעדיפים לימודים אקדמאים לאחר השירות אלא לנסות ולמשוך אותם לאחד הלימודים להצטרף לקבוצות, ותבע למצוא גשר ושפה משותפת עם אנשי הישיבות.⁷⁰

64. זרעים רפ"ב, שבט תשכ"ד, עמ' ב'. הוא התכוון שריבוי הבנים שהולכים לישיבות מקטין את חלקו של הנוער הדתי בצבא ומאליו גם את כמות המפקדים הדתיים ולכן השפעתם קטנה.

65. שם, עמ' ט"ז.

66. שם.

67. יגאל בן נתן, זרעים רפ"ג, אדר תשכ"ד, עמ' ג' וה'.

68. צוריאל אדמונית שם.

69. ידיריה כהן שם, אפרים פס שם עמ' י'.

70. עמודים 215, ניסן תשכ"ד, עמ' 171 - 172.

בנאום הפתיחה של הוועידה, התנגד דרורי באופן מוחלט להצעות לשינוי מטרת החינוך של בני עקיבא, כלומר החינוך לקבוצה, אך קרא להקמת ארגון נוער דתי לאומי מקביל שיתחלק עם בני עקיבא במשימות הלאומיות.⁷¹ אצל משתתפי הוועידה התפתח ויכוח נוקב בין "אנשי הישיבות" (רבנים ותלמידים) שהעלו על נס את ערך לימוד התורה והיו בטוחים בהשפעתו החיובית בעתיד ולכן לא ראו אסון בכך שהתלמידים פונים לישיבות ואינם מגיעים לקיבוצים, לבין אנשי הארגון והקיבוץ הדתי שקבלו על מיעוט המגשימים את דרכה של התנועה בקיבוץ ועל פגיעת הישיבות במימוש החזון החינוכי של הארגון.⁷² דרורי העמיד את צדדי הוויכוח כשתי דרכים נפרדות, והזהיר שאם לא יהיה שיתוף פעולה בין הישיבות להתיישבות ובני הישיבות לא יצטרפו למפעל ההתיישבותי, ייגרם קרע בין שתי השקפות עולם אלו והציבור יתפלג.⁷³ רבים ממשתתפי הוועידה קראו לשינוי המטרה החינוכית של הארגון. היטיב לבטא עמדה זו חניך צעיר בסניף תל אביב צפון בשם אלי סדן, שאמר:

עד עתה מי שלא רצה ללכת בדרך הקבוצה הוצא מן התנועה. אך כיום לא יתכן להתעלם מן המציאות. אנו זקוקים לאזרחים דתיים בכל תחומי החיים של המדינה, ולא רק בקיבוץ. לא תוכל לקום תנועת נוער דתית אחרת שתקיף את הנוער הדתי, ועלינו לקחת את הדבר על עצמנו. אם מוציאים חברים מן התנועה הם מתפקדים, ויש למנוע זאת. אסור על כן לסלק חברים אלו.⁷⁴

החלטות הוועידה מעידות על הדבקות בערכי היסוד של הארגון: מחד גיסא הועידה חזרה והדגישה שהיא רואה במסגרת ההתיישבות הדתית ופרט בקיבוץ את הערובה הטובה ביותר להגשמת ערכי "תורה ועבודה", אך מאידך גיסא היא פנתה לכל בוגרי התנועה שאינם מגיעים להתיישבות לפעול במערכות של היהדות הדתית בהתאם לערכים שעליהם חונכו בארגון, ובין השאר להקדיש שנה או יותר למשימות לאומיות של התנדבות במושבים ובעיירות הפיתוח בתחומי חינוך ורווחה. הוועידה גם שמה דגש על שמירת הקשר עם חברי התנועה הפונים ללמוד בישיבות גבוהות,

71. זרעים רפ"ה, אייר תשכ"ד, עמ' ב'.

72. שם, בכל עמודי הגיליון. בין אנשי הישיבות ניתן למצוא את הרב צוקרמן, צפניה דרורי (לימים רב העיר קריית שמונה ומקים וראש ישיבת ההסדר בה), ישראל רוזן (לימים מקים וראש מכון צומ"ת באלון שבות) ואחרים. בין אנשי הארגון והקיבוץ הדתי: שמחה פרידמן, צוריאל אדמונית, שמעון דינר ואחרים.

73. שם עמ' ט"ז.

74. שם עמ' כ', לימים נודע הרב אלי סדן כמקים המכינה הקדם-צבאית 'בני דוד' בעלי, ומייסד זרם המכינות הדתיות שלקח על עצמו לחזק לקראת הצבא את בני הציבור הדתי שאינם הולכים לישיבות, ולהכינם לקראת השפעה על כל תחומי החיים במדינה.

בין במסגרת הגרעינים ובין אם מחוץ לגרעינים.⁷⁵ בדברי הסיכום של הועידה התייחס דרורי לפער הגדול שנשמע בין הישיבות, התנועה והקיבוץ הדתי, וקרא ללכד את כל חלקי התנועה בצוותא.⁷⁶ הוא אמנם דבק באמונתו שאת ערכי תורה ועבודה צריך להגשים בקיבוץ ובהתיישבות, אבל כמי שאזנו כרויה לרחשי הנוער ונטייתו הטבעית היא לפשר ולאחד בין הזרמים, הבין היטב שיש לתת מקום גם לכיווני ההגשמה הנוספים שצמחו בציבור הדתי הלאומי: הישיבות והעיסוק במשימות הלאומיות, וקרא לחבר בין הזרמים השונים. דרורי, איש המעשה,⁷⁷ פעל בשנים הבאות רבות על מנת ליישם את קריאתו. הוא קיים פגישות עם ראשי הישיבות התיכוניות ושכנע אותם לשחרר את התלמידים לפעילות בתנועה. הוא יזם הגעה של חברי קיבוצים לישיבות התיכוניות ולסניפי בני עקיבא על מנת לדבר עם החניכים על משמעות הקבוצה והאידייליה שבהגשמת "תורה ועבודה" בקיבוץ. הוא בעצמו נפגש עם החניכים בחבריה ב' ב'סניף תל אביב צפון' (ואולי גם בסניפים נוספים) לדבר איתם על חשיבות ההגשמה בדרך הקיבוץ.⁷⁸

גיליון 250 של עמודים מחודש כסלו תשכ"ז הוקדש לשיחת מחנכים משותפת של הקיבוץ הדתי ותנועת בני עקיבא. בדיון, חלק דרורי על קביעת משה אונא שהסלקציה הטבעית בבני הגרעינים עובדת לטובת הקיבוץ והטובים נשארים. דרורי סבר שרבים וטובים מבין בוגרי התנועה ודווקא אלו בעלי החוש המפותח לערכים מעדיפים לעסוק בחינוך ובמחקר אחרי הלימודים באוניברסיטה מאשר להעמיד את מיטב כשרונם לטובת סדרן העבודה בקיבוץ.⁷⁹

לקראת הועידה העשירית של התנועה שהתקיימה בפסח תשכ"ז הציב אברהם שטרן, מזכ"ל הארגון, את הסוגיות העיקריות שבהן תעסוק הועידה: הקו החינוכי של הארגון ודרכי ההדרכה. שטרן הקדים וקבע כי "יתכן ונצטרך אולי לשנות כמה מהחלטותינו לגבי הקו החינוכי".⁸⁰ מעל דפי גיליון זה ובאלו שלאחריו התחדש הוויכוח על החינוך בישיבות, ולראשונה נשמעה ביקורת שהחינוך בישיבות בני עקיבא אינו מספיק דתי ויש לקרב בחזרה את "העבודה" ל"תורה".⁸¹ הכותבים

75. שם, עמ' כ"א-כ"ב.

76. שם, עמ' כד.

77. ר' אברהם ברון שעבד אתו באחרית ימיו העיד עליו, בראיון לקראת עבודה זו, סיוון תשע"ו, שהחשיב את עצמו כאיש מעשה ולא כאידאולוג.

78. עד כדי "איום" שבמידה וזה לא יקרה התנועה תכוון את בניה לתיכונים דתיים ולא לישיבות.

79. עמודים 250, כסלו תשכ"ז, עמ' 26.

80. זרעים שי"ט, שבט תשכ"ז, עמ' ב'.

81. למשל מאמרו של אברהם נבנצל שם, עמ' י"א, ומאמרו של מרדכי גרינבלט בזרעים ש"כ, אדר תשכ"ז, עמ' ט.

הסכימו שתפקיד בני עקיבא לחנך ל"חלוציות" אך ייחסו משמעויות רבות למושג זה. הם העלו על נס דווקא את האתגרים החברתיים במדינה, ולא הזכירו את האתגרים ההתיישבותיים. אחד המשתתפים, י. בן אליעזר, לא חלק על המטרה של התנועה והישיבות לחבר את התורה עם העבודה, אך סבר שיש נסיגה משמעותית במימוש המטרות, ולכן על התנועה לחפש דרכים חדשות למיזוג מלא ביניהם.⁸² גם ברב שיח שקיים העיתונאי מנחם מיכלסון עם מספר חברים "אשר להם קשרים אמיצים עם בני עקיבא" כהגדרתו, הוא העלה שוב את השאלה "האם רצוי לקבוע מספר מטרות לחניך בני עקיבא או שמא המטרה הישנה - קיבוץ - תהא היחידה"⁸³ והתשובות התחלקו בין "אנשי הישיבות" (הרב צוקרמן) ו"אנשי הקיבוץ" (שלמה סמסון).

ניכר אפוא שבתקופה זו התקיים בבני עקיבא ויכוח נוקב בין שני זרמים: הראשון ראה בקיבוץ את המקום האידיאלי להגשמת ערך "תורה ועבודה" והתעקש שההכוונה לקיבוץ חייבת להיות המטרה הראשית והבלעדית של תנועת בני עקיבא, גם אם לאורך שנים רק חלק קטן מבוגרי התנועה מממש אותה. זרם זה היה מורכב ברובו מחברי הקיבוצים ששימשו בתפקידים ארגוניים בתנועה. הזרם השני סבר שאפשר וצריך לממש את ערך "תורה ועבודה" גם מחוץ לקיבוץ בדרכים נוספות, אך זה מצריך את חיזוקו של המרכיב התורני בחינוך התנועתי ("הזרם הישיבתי"). דרורי, שהתחיל את פעילותו בתנועה מתוך הזרם הראשון ודבק באידיאל של הקיבוץ כדגם מוקטן של "מדינת התורה" הושפע מאנשי הזרם השני - אנשי הישיבות, וממגעו עם החניכים ואנשי השטח בתנועת בני עקיבא, וחיפש דרכים לשלב את שני הזרמים ביחד: מחד גיסא להמשיך ולחנך להגשמה בקיבוץ, ומאידך גיסא לחזק את החינוך התורני ולמצוא דרכי הגשמה חדשות לנוער התנועה.

"הסדר" לכתחילה!

מיסוד מסלול ה"הסדר" וההכנה להקמת ישיבות הסדר נוספות

בתחילת שנת תשכ"ו, לקראת כינוס המועצה הארצית של התנועה, דיווח דרורי שסוכם עם משרד הביטחון על הסדר של שילוב בין לימוד התורה בישיבת 'כרם ביבנה' לבין השירות הצבאי. לפי הסדר זה, גם תלמידי ישיבה שאינם שייכים לגרעין התיישבותי יוכלו ללמוד במשך ארבע שנים בישיבה וישתלבו בטירונות ובאימון המתקדם ביחד עם בני הגרעינים. הוא היה גאה על ההסדר הזה מפני שהוא הראה שניתן לשלב את השירות הצבאי ביחד עם לימוד התורה, והביע תקווה שאותם בוגרי הישיבות התיכוניות שאינם הולכים לנח"ל ולקיבוץ לפחות ישלבו את

82. זרעים ש"כ, אדרים תשכ"ז, עמ' ח'.

83. שם, עמ' י' - י"ג.

השירות הצבאי בלימודים התורניים.⁸⁴ הסדר זה הוא כמוכּן הבסיס של ישיבות ההסדר הנוספות שיוקמו משנתיים מאוּחר יותר ואילך. מעורבותו של דרורי בהגתו, כמו גם דרך הצגתו לחברי הארגון, מצביעות על ההכרה שחלחלה בו בדבר הלגיטימיות של מסלול הלימודים בישיבה הגבוהה, ואולי גם הכרתו בדיעבד בדרך זו כדרך לגיטימית של הגשמת ערכי התנועה. אפילו צוריאל אדמונית, חבר קבוצת 'יבנה', כתב תגובה למאמר של בנימין עמידרור בעיתון הארץ שהטיל ספק בחשיבות הנח"ל, ובה הגן על חשיבות קיום הנח"ל וקבע כי לא היה מנוס מההסכם של בני עקיבא עם משרד הביטחון עבור בוגרי בני עקיבא הלומדים בישיבה גבוהה, שמעתה יוכלו לעשות שירות סדיר מרוכז ולחזור ללימודיהם בישיבה, מפני שמוטב שירות מקוצר משחרור מוחלט.⁸⁵

בנאומו בוועידה העשירית של התנועה לא יצא דרורי נגד הלימודים לתקופה ארוכה בישיבה גבוהה, אך התנה זאת בשילוב במסלול של התנועה תוך שילוב שירות צבאי בתקופת הלימודים, "הסדר", פעילות תנועתית והכנה להצטרפות להתיישבות. הוא טען שגדולי התורה שיצמחו במסלול זה ישפיעו כי שירתו בצבא ויהיו מעורים בחיי המדינה. בדברים אלו שירטט דרורי את קווי היסוד של ישיבות ההסדר העתידיות והניח את התשתית הרעיונית והמוסרית לקיום ה"הסדר". לימים יכתוב הרב אהרן ליכטנשטיין זצ"ל ראש ישיבת 'הר עציון' (שהובא לישיבה על ידי דרורי):

ההסדר במיטבו שואף למשוך ולפתח בני תורה בעלי רצון עז ומקיף להיות תלמידי חכמים אך המרגישים בו זמנית חייבים מוסרית והלכתית לעזור ולהגן על עמם ומולדתם.⁸⁶

גם הרב שמואל הבר, ראש ישיבת קרני שומרון, כתב שמסלול גידולו ובניינו של תלמיד חכם בעל כישרון ויכולת רוחנית גבוהה חייב לעבור דרך השילוב של ישיבה וצבא, וזה העיקרון עליו בנוי ה"הסדר".⁸⁷ את פיתוח רעיון זה ניתן למצוא גם במאמרו של הרב צפניה דרורי כשכתב על החידוש בישיבות ההסדר.⁸⁸ בדברי הסיכום של הוועידה צפה יעקב דרורי ש"הישיבה התיכונית וישיבת ההמשך יהוו את החוליה החשובה והקדושה ביותר לקראת מטרות הארגון והגשמתם ברוח תורה ועבודה".⁸⁹

84. זרעים ש"ד, חשון תשכ"ו, עמ' ו'.

85. זרעים שי"ט, שבט תשכ"ז, עמ' ז'.

86. הרב ליכטנשטיין, זאת תורת ההסדר, תחומין ז' עמ' 314-329.

87. הרב הבר, ספר הראל, עמ' 307.

88. הרב צפניה דרורי, "החידוש בישיבות ההסדר", מאה שנות חינוך ציוני דתי, (בעריכת

שמחה רז), המרכז העולמי, ירושלים, תשס"ז, עמ' 701-710.

89. זרעים שם, עמ' כ"ט.

האווירה בתנועה ערב מלחמת ששת הימים

דרורי בחר לפתוח את הדיון דווקא באתגרים הגדולים שעומדים בפני העם היהודי הנמצא עדיין בגלות ונמצא בסכנת התבוללות נוראה, ואצל העם הנמצא בארץ שחלה אצלו ירידת ערכים ונמשך אחר רמת החיים ולא אחרי האידיאלים. הוא הדגיש את האחריות הגדולה של התנועה לגורל העם "כי בידנו התרופה". בהמשך הנאום עבר לדבר על בעיות התנועה, ושם קבל במילים חריפות על הפער ההולך וגדל בין החינוך בישיבות התיכוניות לבין הקיבוצים. הוא הגן בלהט על המטרה החינוכית של התנועה - הקיבוץ, למרות שרק מעטים מגשימים אותה, אך עם זאת הודה שגם אלו שלא הגיעו לפסגת ההישג החינוכי של התנועה עדיין מלאים בערכים שקיבלו בתנועה ויכולים להשתלב בתרומות אחרות לצרכי החברה והמדינה.⁹⁰ בהחלטותיה הדגישה הוועידה את דבקות התנועה בערכי "תורה והעבודה" וקראה גם לבוגרי התנועה שאינם מצטרפים להתיישבות לחיות לאור ערכי התנועה ולהצטרף לפעילות באשר היא. הוועידה אימצה למעשה את הצעת דרורי לגבי הרוצים ללמוד בישיבה גבוהה לתקופה ארוכה, ובכך הניחה את התשתית לישיבות ההסדר העתידיות.⁹¹

מתוך קריאה והתעמקות בדברים שנכתבים לקראת הוועידה ונאמרים במהלכה עולה כי ערב מלחמת ששת הימים העמיק הפער בין הקיבוץ הדתי לבני עקיבא. בתוך התנועה עלו יותר ויותר קולות, בעיקר ישיבתיים, שהציבו את ערך לימוד התורה לפני ומעל ערך ההתיישבות. הקולות האלו היו מעורבים בקולות אחרים שביטאו את ההבנה שלציונות הדתית תפקיד חשוב במדינה מעבר להתיישבות החלוצית. קולות אלו השפיעו גם על ראשי התנועה שבאו מהקיבוצים וביניהם דרורי, ומפיהם נשמעו דיבורים על ישיבות נוספות, מסלול לשילוב לימוד תורה ושירות בצבא שאינם קשור להליכה לקיבוץ, וציפייה שחניכי התנועה ישפיעו על המדינה בכל מקום שהם נמצאים בו ויממשו את הערכים שספגו בתנועה. ניתן אפוא לומר שבתוך הוויכוח הגדול שהתקיים בין אנשי הקיבוץ הדתי לבין אנשי הישיבות לאורך שנות השישים, חלחלה אצל דרורי ואולי גם אצל חלק מחבריו להנהגת התנועה ההכרה בדבר הלגיטימיות של מסלול הלימודים בישיבות הגבוהות, ובלבד שישלב בתוכו שירות צבאי ולו גם מקוצר. הם הכינו היטב שלחניכי תנועת בני עקיבא ולציבור הדתי הלאומי יש תפקידים חשובים בכניין המדינה והחברה, ולא את כולם צריך ואפשר לעשות דווקא דרך הקיבוץ. הם הכירו בערך הגדול של לימוד תורה לשמה ובכך שלימוד התורה יביא בסופו של דבר לידי עשייה למען המדינה. דרורי לקח את הדברים לכיוון המעשי, מיסד את מסלול ה"הסדר" ב'כרם

90. שם, עמ' ט' - י"ב.

91. שם עמ' לד.

ביבנה', תכנן הקמת ישיבת הסדר נוספת באור עציון, שכאמור קמה רק עשור מאוחר יותר, ובהמשך צירף גם את ישיבת שעלבים⁹² למסלול ה"הסדר".

השפעת תוצאות מלחמת ששת הימים

גיליון 'זרעים' של חודש סיוון תשכ"ז היה אמור להביא את התגובות על הועידה והחלטותיה מחודש אייר, אך הוא יצא באיחור בגלל המלחמה ונמצא תחת הרושם של ימי הכוננות שקדמו לה ושל האירועים הגדולים שהתרחשו בזמן המלחמה. דרורי כתב "בעקבות הימים הגדולים" והביע את ההתרגשות הגדולה ששררה בעם בכלל ובציבור הדתי לאומי בפרט. הוא כתב על השינוי העצום בעם, על נפילת המחיצות בין ימין ושמאל, על ההתרגשות הרחבה משחרור המקומות הקדושים. הוא קרא ליישב את 'גוש עציון' ולחזק את ההתיישבות שעמדה במבחן המלחמה, והעלה על נס את התגייסותם של בני הישיבות הציוניות ותרומתם לרוח הלחימה הצה"לית, להבדיל מאותם אלו שלא התגייסו, להם קרא לשקול את דרכם בשנית ולהצטרף לשילוב השירות הצבאי עם לימוד התורה. הוא קיווה לגל חדש של התיישבות גדולה בכל חלקי הארץ, ולשם כך, אמר, דרושים אלפי בני נוער שיתגייסו לנח"ל ולהתיישבות. לסיום קבע כי בני הנוער הדתי צריכים לשים את כל תשומת ליבם על לימוד התורה וקיום חיי תורה שלמים מבוססים על טוהר מידות, יחסי אחווה ועל אהבת ה', כי "אין ייחוד לאומתנו אלא בתורתנו הקדושה"⁹³. ההתרגשות הגדולה על הניצחון המופלא במלחמה, שחרור המקומות הקדושים והשיבה ל'גוש עציון' (שדרורי היה מעורב בעבר בהקמת הקיבוץ השני של בני עקיבא בו - 'עין צורים') תורגמה אצלו באופן מעשי להקמה מיידית של שתי ישיבות ההסדר: ישיבת 'הכותל' וישיבת 'הר עציון'. כשחנן פורת פנה אליו עם רעיון הקמת הישיבה בגוש עציון המתחדש, ענה ללא היסוס שהוא מצטרף כשותף (ולא כנציג הקיבוץ הדתי שהתנגד למסלול ה"הסדר"). הוא ייחל לכך שבישיבה חדשה זו יגשימו את התוכנית שעליה הוחלט בוועידה האחרונה שהתקיימה לפני המלחמה, ובכך כנראה קיווה לתקן את מה שלא כל כך הצליח בישיבת 'כרם ביבנה' - להביא לחיבור של הלימוד בישיבה עם התיישבות והגשמה בקיבוצים.⁹⁴ תוצאות מלחמת ששת הימים טלטלו את כל הציבור היהודי בארץ ובעולם, ובין השאר חוללו מהפכה מחשבתית בציבור הדתי לאומי. שחרור חבלי הארץ ההיסטוריים, התפיסה הדתית שהתפשטה בציבור

92. ישיבת שעלבים הוקמה בתשכ"א ע"י הרב מאיר שליונגר בקיבוץ שהוקם ע"י פועלי אגודת ישראל וניזונה בעיקר מתלמידים שהיו ב"עזרא". תלמידה התגייסו ושירתו בהג"א בקיבוץ שהיה על הגבול. לאחר מלחמת ששת הימים, כשלא היה צורך יותר בהג"א, במקום לקבל פטור הם הצטרפו ל"הסדר".

93. זרעים שכ"ג, סיון תמוז תשכ"ז, עמ' ג'-ה'.

94. דרורי, במכתב התשובה שלו לחנן פורת ממוצאי שבת כי תשא תשכ"ח, המכתב מצורף בנספח ב'.

שראתה בתוצאות המלחמה נס גלוי, הצלחת הלוחמים שהגיעו מהישיבות והשתלבותם המוצלחת בכלל הצבא, כל אלו ועוד סימנו לציבור הדתי שיש לו תפקיד חשוב מאוד בהנהגת המדינה וכי עליו להכשיר את עצמו לכך. מוטי בר לב כתב ב'כמשוך היובל' שבציבור הדתי לאומי בשנים שלאחר מלחמת ששת הימים התגלו שתי מגמות חברתיות בולטות: מצד אחד עלייה ניכרת בשיעור הפונים להתיישבות קיבוצית או מושבית באזורי הארץ החדשים, שהביאה לגידול במספר חברי הגרעינים, ומצד שני התחזקות גדולה של השאיפה לצרף לימודים תורניים עם שירות צבאי, שעורדה חברי בני עקיבא רבים בוגרי הישיבות התיכוניות להצטרף למסגרות החדשות של ישיבות ההסדר.⁹⁵ מגמות אלו הביאו מאוחר יותר להקמת גוש אמונים ולהתפתחותן הגדולה של ישיבות ההסדר. גם התגייסותו של דרורי לאחר מלחמת ששת הימים לטובת חידוש ההתיישבות בגוש עציון ולטובת הקמת ישיבות ההסדר הבאות באה ככל הנראה מתוך מגמה זו.

עפרה אלעד⁹⁶ מכנה בעבודתה את התהליך שעברו תנועת בני עקיבא והציבור הדתי לאומי בשנות החמישים והשישים: "התחרדות" ו"נסיגה לאחור והסתגרות". לי נראה שתהליך הקמת הישיבות וההתחזקות התורנית מבטא חזרה למשהו שאבד במהלך ה"מרד הקדוש"⁹⁷ של החלוצים שהקימו את תנועות הפועל המזרחי, בני עקיבא והקיבוץ הדתי. הציבור הדתי לאומי הבין שכדי לשמור על צביונו, ייחודו ודרכו הדתית ולחזק את הבסיס הרעיוני והאידיאולוגי שלו, הוא חייב להיות מחובר לתורה ולמסורת ולפתח לעצמו מוסדות תורניים שיחנכו את הנוער גם לתורה וגם לעבודה, ו"העבודה" במקרה זה היא במובנה הרחב ביותר ולא במובן המצומצם של התיישבות חלוצית. אין פה "התחרדות" אלא ממש שיבה לשורשים.

סיכום

עיסוקו של דרורי בהקמת ישיבות ההסדר ו'איגוד ישיבות ההסדר' הוא מפתיע וחרגי ביחס לרקע האישי שלו ולמקום ממנו הגיע - הקיבוץ. ואכן כפי שראינו במאמר, עיסוק זה לא תמיד קיבל את תמיכת חבריו בקיבוץ הדתי. אולם נראה כי עבודתו לאורך השנים עם אנשי בני עקיבא, החיכוך עם רכנים ואנשי הישיבות וההקשבה לקולות העולים מבני הנוער, השפיעו על חשיבתו העצמאית והעצימו אצלו את

95. במשוך היובל, עמ' 170.

96. לעיל הערה 6.

97. מונח שטבע שמואל חיים לנדוי (שח"ל 1892-1928) מראשי תנועת הפועל המזרחי בשנות העשרים של המאה העשרים שבא לבטא את מירדת 'צעירי המזרחי' בדור המייסדים של תנועת 'המזרחי' המיושן, הגלותי שהתנכר לרעיון "התורה ועבודה" ולבניית חיי פרט וחברה המבוססים על ערכים אלה.

ההכרה בנחיצות לימוד התורה המאורגן. נראה כי בעוד חבריו האחרים דבקו בתפיסותיהם המוקדמות בדבר מרכזיותו של הקיבוץ בהגשמת ערכי התורה והעבודה (נושא שלדעתי ראוי להיחקר באופן נפרד), דרורי נפתח והבין שהמציאות במדינה והאתגרים החברתיים והחינוכיים מחייבים התגייסות שאינה מסתכמת בהתיישבות בקיבוץ. החשיבות העצומה שיש לדרך שהציבור הדתי הלאומי מייצג בתוך החברה הישראלית מחייבת פיתוח דרכי הגשמה נוספות מחוץ לקיבוץ, ולחינוך שמקבל הנוער בישיבות התיכוניות ובישיבות ההמשך יש חלק חשוב בכך. הרב משה צבי נריה כתב בהספד עליו שחברותו בקיבוץ הדתי, שהעמיד דגשים על רעיונות חברתיים וסוציאליים, לא עמעמה אצלו את זיקתו לעולם התורה ולישיבות. הוא הגיש את עזרתו ליסוד שרשרת של ישיבות בני עקיבא, דאג לקידומן ותרם תרומה מכרעת לגיבוש מסלול ההסדר ולהקמת התשתית של מפעל ישיבות ההסדר.⁹⁸

כמה שנים מאוחר יותר, בעקבות התמורות שחלו בחברה הישראלית כתוצאה ממלחמות ששת הימים ויום כיפור, בעקבות הקמת 'גוש אמונים' וההתיישבות החדשה ביש"ע, והמקום החשוב והמכובד בחברה שתפסו תלמידי ישיבות ההסדר, החלה להתברר צדקת דרכו של דרורי וחשיבות פעילותו בהקמת ישיבות ההסדר. מושקו, במאמר שכתב בשנת 2009 שסקר את עברן ועתידן של ישיבות ההסדר, כתב שאפשר להשקיף על ישיבות ההסדר כעל דרך ייחודית ויצירתית של פתרון יהודי בנושא כללי העומד לפתחן של חברות במצבים מורכבים כמו זה של החברה הישראלית רבת הפנים.⁹⁹ ניתן לומר שדרורי במחשבתו והבנתו סימן לא רק את ישיבות ההסדר שעתידות לקום אלא גם את כיווני הפעולה העתידיים האחרים של הציבור הדתי הלאומי, כמו הגרעינים התורניים שקמו בשכונות ובעיירות הפיתוח, והמכינות הקדם צבאיות. "הדואג לימים זורע חיטים, הדואג לשנים נוטע עצים, הדואג לדורות מחנך אנשים", אמר פעם יאנוש קורצ'אק. נראה שמבטו של יעקב דרורי הרחיק קדימה ופעולתו המעשית הייתה מכוונת להשפעה ארוכת טווח שממשיכה ומשפיעה עד עצם היום הזה.

98. הרב משה צבי נריה, הצופה, אדר תשמ"ג, במלאת שנה לפטירתו של יעקב דרורי.

99. משה מושקוביץ ('מושקו'), "ישיבות ההסדר עבר הווה ועתיד", חיל ברוח, ישראל רוזנסון ועורך ישראלי, משרד הביטחון, תל אביב, תשס"ט, עמ' 419-431.